

УДК 911.52:502.3(477.64)

Гришко С.В.

Еколого-географічний аналіз Старобердянського лісництва як лісокультурного ландшафту у степу

Вивчення Старобердянського лісництва як лісокультурного ландшафту має як теоретичне так і практичне значення. З часів створення перших штучних лісових насаджень і по теперішній час не вщухає дискусія серед науковців щодо значення, ролі і необхідності степового лісорозведення. Актуальність питання підтверджується все більш інтенсивним проявом несприятливих природних процесів на півдні України (водна і вітрова ерозія, пилові бурі, зсуви ґрунту тощо).

Дослідження лісокультурних ландшафтів півдня України здійснювалися вченими-біологами у 60-80-і роки ХХ ст. з метою встановлення видового складу та бонітету лісових насаджень і їх фауни. Вчені-географи даній проблемі практично не приділяли уваги, у зв'язку з чим дана стаття є актуальною з географічних позицій. Географічні дослідження лісокультурних ландшафтів півдня України дають змогу більш ефективно підійти до створення нових штучних лісових насаджень і якісного використання існуючих як місць рекреації, туризму, а також з метою збереження ґрунтових ресурсів, відновлення і примноження біологічних і ландшафтних з одночасним зменшенням несприятливих природних процесів регіону.

Мета статті полягає в еколого-географічному аналізі розвитку Старобердянського лісництва як лісокультурного ландшафту у степовій зоні України.

Основними завданнями статті є:

- дати короткий нарис історії становлення і розвитку Старобердянського лісництва як штучного лісонасадження;
- дослідити екологічні взаємодії лісу з навколишнім середовищем на прикладі Старобердянського лісництва.

Старобердянське лісництво є штучно створеним людиною лісовим насадженням, тому його відносять за Мільковим Ф.М. [5] до антропогенних лісокультурних ландшафтів.

Вперше поняття культурного ландшафту ввів Саушкін Ю.Г., який розумів під культурним ландшафтом «такой ландшафт, в котором непосредственное приложение к нему труда человеческого общества так изменило соотношение и взаимодействие предметов и явлений природы, что ландшафт приобрел новые, качественно иные, особенности по сравнению с прежним, естественным своим состоянием» [7, с. 289].

Питанням культурних ландшафтів займався і Богданов Д.В., який характеризує культурний ландшафт як такий, в якому природні зв'язки в своїй більшості змінені людиною і при цьому вплив людини носить активний, спрямований характер [1].

Найбільш точним та зрозумілим поняттям культурного ландшафту, яке найбільш вживане на сьогоднішній день, на нашу думку, дав Мільков Ф.М. [5]. Культурні, або конструктивні, ландшафти – частіше прямі, регульовані людиною антропогенні комплекси, які постійно підтримуються в стані, оптимальному для

виконання покладених на них господарських, естетичних та інших функцій. Культурні ландшафти – це результат раціонального ведення господарства; бонітет, цінність їх, як правило, вища за попередні природні ландшафти, на місці яких вони утворилися.

Старобердянське лісництво розташоване за 18 км на північний схід від Мелітополя і знаходиться між селами Новопилипівка і Вознесенка на березі річки Молочної. Лісництво закладене у 1846 році Корнісом І.І., а у 1859 році на його базі створене степове лісництво «Бердянське». У 1879 році лісорозведення продовжив Савицький П.М., який за колекцію дерев у цьому лісництві одержав бронзову медаль Всесвітньої Паризької виставки. Разом із ним працював і Висоцький Г.М. – відомий ґрунтознавець, який вивчив вплив гідрокліматичних і ґрунтових умов на розвиток рослин лісу, а також вплив лісу на природне середовище та водний баланс ґрунтів [3]. На сучасному етапі Старобердянське лісництво входить до складу Мелітопольського держлісгоспу, який включає також Мелітопольське, Богатирське (Алтагирське) і Приазовське лісництва, базисний розплідник та цех переробки [6].

Старобердянське лісництво є одним з найбільш мальовничих кутків Мелітопольщини і вирізняється не тільки площею масивних насаджень деревинно-чагарникових видів (1132 га), але і їх універсальністю та екзотичністю. В його межах зростають черемха віргінська, софора японська, бундук дводомний, маклюра яблуконосна, бархат амурський, форзиція плачуща, айлант найвищий, гледичія колюча форма без колючкова, а також 14 різновидів верби. Тут мешкають лосі, косулі, білки, куниці, барсуки, кабани, зайці, лисиці. З птахів – сова вухаста, омелюхи, снігурі, жовтоголовий корольок – найменший птах нашої країни [4]. Старобердянський ліс у значній мірі відрізняється від інших штучних лісових масивів степової зони: видовим складом рослин і тварин, ландшафтними умовами тощо. Відміни обумовлені його розташуванням: ліс знаходиться у пони́ззі, в заплаві долини ріки Молочної.

Лісництво – це зелений оазис серед посушливого приазовського степу, в якому чітко прослідковується природне співіснування і взаємодія степу, лісу й природного водного об'єкта – ріки Молочної. Старобердянське лісництво як антропогенний ландшафт не ізольований від навколишнього середовища: зразу після утворення він вступив в тісний взаємообмін речовиною і енергією з суміжними комплексами, утворивши з ним своєрідну парагенетичну систему. З одного боку, антропогенний ландшафт (як і природний) залежить від оточуючих комплексів, прямий вплив яких може бути досить значним. З іншого боку, антропогенні ландшафти самі впливають на суміжні комплекси, утворюючи умови зворотнього впливу.

Більш детально розглянемо взаємовплив існування таких парагенетичних систем як: ліс↔поле; ліс↔річка; ліс↔населений пункт; ліс↔автомагістраль на прикладі Старобердянського лісництва.

Функціональну парагенетичну систему в даному випадку утворюють ліс та прилеглі до нього ділянки поля (степу), річки, населеного пункту та автомагістралі. В результаті різних типів взаємодії змінюється мікроклімат (зменшується швидкість вітру, помітно знижується випаровування), співвідношення деревинно-чагарникових і трав'яних видів, біорізноманіття, ландшафтні умови. Ліс сприяє більш рівномірному розподілу і накопиченню снігу, в результаті чого знижується поверхневий стік та збільшується рівень

грунтових вод, що так необхідно в умовах посушливого степу, збільшується вологість ґрунтів. Один з найактивніших елементів взаємодіючої системи лісу і поля це тваринний і рослинний світ. Спостерігається збагачення флори і фауни у порівнянні з безлісою місцевістю (трав'яниста злакова рослинність переходить у чагарниково-деревинну, степові переважно маленькі гризуни змінюються ссавцями, збільшується кількість птахів). Тобто збільшується біорізноманіття і степ переходить в опушку з функціями лісостепу (рис. 1).

Рис. 1. Схема взаємодії ліс ↔ поле

Наступна взаємодіюча система це ліс та річка. Близьке співіснування лісу і річки сприяє закріпленню її берегів, що так необхідно в умовах ерозійних процесів на цій території, змінюється мікроклімат (зменшується випаровування, підвищується вологість), збільшується біологічне різноманіття і підземний стік та як наслідок підіймається рівень ґрунтових вод (рис. 2).

Ліс вступає в зв'язки не тільки з природними, але й з антропогенними об'єктами, наприклад, населеним пунктом. Близьке розташування населеного пункту впливає практично на всі складові лісу, а саме: регулювання біологічного різноманіття (вирубка лісу, полювання тощо), використання лісу у рекреаційних і туристичних цілях, засмічення побутовими відходами. Ліс в свою чергу теж здійснює вплив на населений пункт, але його дія менш помітна і носить позитивний характер. Вона виражається у зміні мікроклімату (зменшується швидкість вітру, помітно знижується випаровування), збільшенні біорізноманіття (з'являються нові види птахів і ссавців). Таким чином, таке співіснування лісу і населеного пункту носить більш позитивний характер для населеного пункту, ніж для лісу (рис. 3).

Наступна взаємодіюча система це ліс ↔ автомагістраль. Безпосереднє співіснування лісу та автомагістралі має в своїй більшості негативні наслідки, ніж позитивні, тому що автомагістраль є екологічним бар'єром в природному

Рис. 2. Схема взаємодії ліс↔річка.

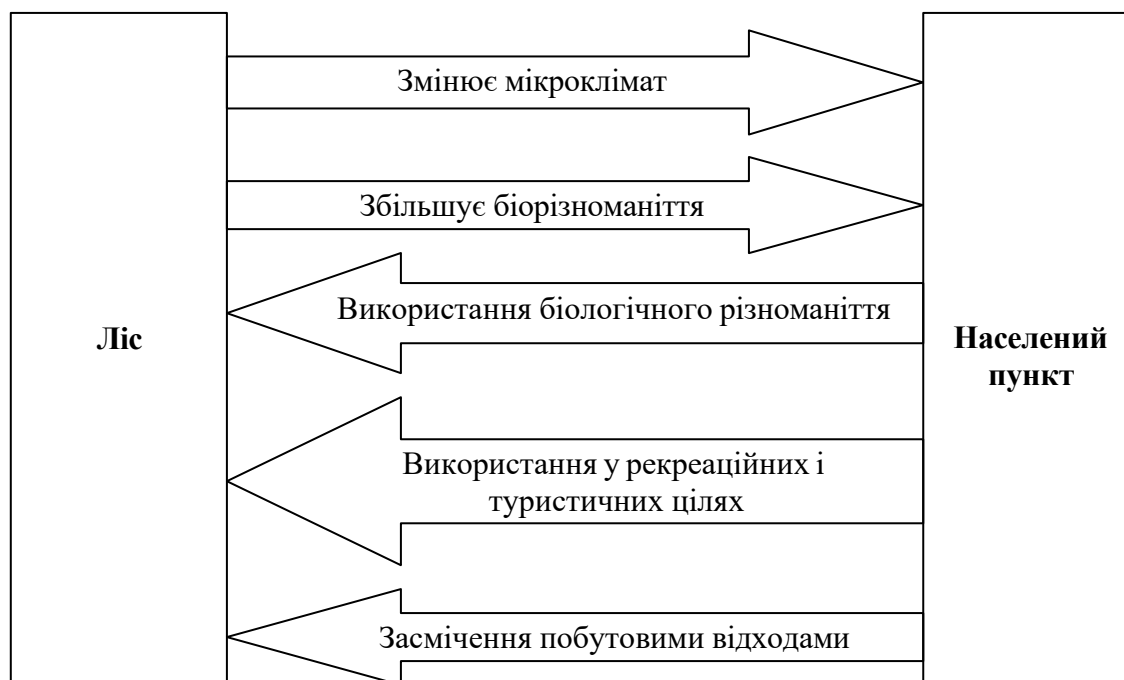

Рис. 3. Схема взаємодії ліс↔населений пункт.

середовищі і виступає перепорою для мешканців тваринного світу, але в той же час затримує танення снігу, збільшуючи цим підземний стік. Ліс в свою чергу виступає повітряним бар'єром, тим самим зменшуючи швидкість вітру, а також сприяє покращенню естетичних функцій ландшафту (рис. 4).

Рис. 4. Схема взаємодії ліс↔автомагістраль.

Таким чином, наявність парагенетичних взаємозв'язків призводить до необхідності вивчення лісокультурних ландшафтів не самих по собі, а в комплексі з оточуючим середовищем. Ці ж парагенетичні взаємозв'язки зобов'язують при проектуванні уважно і глибоко вивчати те природне середовище, на яке накладаються антропогенні комплекси. Необхідно, щоб новоутворені антропогенні комплекси найбільш раціонально і гармонійно вписувалися в уже існуючі ландшафти. В цьому і є найважливіший принцип антропогенного ландшафтознавства – принцип природно-антропогенного сумісництва [5]. В даному випадку започаткування Старобердянського лісництва у безлісому сухому степу досить раціональне, гармонійне і економічно вигідне рішення. Тисячагектарний масив лісу здійснив помітний вплив на місцевий клімат, постав захистом від несприятливих штучних процесів (водної і вітрової ерозії, пилових бур, зсувів ґрунту тощо), відновив і примножив біологічні та рекреаційно-туристичні ресурси території.

1. Богданов Д.В. Культурные ландшафты долин северо-западного Памира и возможности их преобразования. – «Вопросы географии», сб. 24. – М., 1951. 2. Исаченко А.Г. Основы ландшафтоведения и физико-географического районирования. – М., 1965. 3. Лесоводство и древоводство на юге России. // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1866. – Часть 91. – С. 43-61. 4. Методика изучения географии Запорожской области. Ч. I. Физическая география. Под ред. Войлошников В.Д. – Запорожье-Мелитополь, 1980. 5. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты. Очерки антропогенного ландшафтоведения. – М.: Мысль, 1973. 6. Полулих М.С. На праздник приглашаем всех // Мелитопольские ведомости. – 1996. – № 111. – С. 4. 7. Саушкин Ю.Г. К изучению ландшафтов СССР, измененных в процессе производства. – «Вопросы географии», сб. 24. – М., 1951.

The article is devoted to the research of ecologic-geographical particularities of cultural-forest landscape's creation and development in the steppe areas of Ukraine on the example of Staroberdjansk forestry